

УДК 811.161.2'373

Н. М. Сологуб

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСЕМИ «ВІЙНА»
В МОВОТВОРЧОСТІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

Сологуб Н. М. Концептуалізація лексики «війна» в мовотворчості Олеся Гончара.

У статті проаналізовано концептуалізацію лексики «війна» у творах Олеся Гончара. Основну увагу приділено мовному вираженню трагедійності війни.

Ключові слова: війна, лексема, концептуалізація, світоглядний смисл, позиція, семантика.

Сологуб Н. Н. Концептуалізація лексеми «война» в творчестві Олеса Гончара.

В статтю проаналізовано лексико-семантичне поле «война» в творчестві Олеса Гончара. Основне увагу приділено на мовне вираження трагедійності війни.

Ключові слова: війна, лексема, концептуалізація, мировоззренчий зміст, позиція, семантика.

Sologub N. M. Conceptualized of lexeme «war» in the novels by Oles Gonchar.

The lexico-semantic field of «war» in the works by O. Gonchar is analyzed in the article. Special attention is paid to the linguistic expression of a tragedy of war.

Key words: war, lexeme, conceptualized, world-outlook contents, position, semantics.

Олесь Гончар – письменник філософської заглибленості. В основі його творчості лежить осмислення світу, людини, історичної долі людства. Найболючіші питання епохи стають об'єктом уваги митця. Домінантами творчості О. Гончара є сонце, степ, дорога, мир, степові могили. Нині вони лише по-новому озвучені часом. Проте найбільш цінним й актуальним у їх осмисленні з погляду сьогодення є те, що комплексно вони протистоять поняттю «війна», мовному вираженню якого присвячена наша розвідка.

Про війну як про останній кошмар на землі, останнє «кінецьсвіття» неодноразово Олесь Гончар устами своїх героїв. Варто лише пригадати, що воєнній прозі цього письменника передують його фронтові поезії: *Як пишуть листи солдати, / Тужно стає мені, / Кому ж мені написати, / Якій дозвукнути рідні? / Той – мамі, а той – дружині. / Той сестрам, а той – братам. / А я напишу – Україні, / Сонцю її і степам, / Сивим, як згадки, могилам, / Що тонуть в імлі голубій, / Шляхам, окутаним пилом, / Якими ішли на бій.*

Низка важливих питань світоглядного смислу і після закінчення війни хвилювала Олеса Гончара: Куди прямує людство? Як врятувати нашу «блакитну планету», «таку прекрасну і таку крихку з погляду вічності?».

Герой повісті О. Гончара «Бригантина» малий степовик Порфир Кульбака боїться розбити кавун, цю «теплу від сонця маленьку планету з хвостиком». Але не має гарантії, що не зможе планетою, як гральною кулькою в автоматі, розпорядитися «знедуховлені люди» («Твоя зоря»). Такі асоціації письменника. Пріоритет загальнолюдських цінностей набуває в його творчості особливої гостроти, ним позначено мовне вираження його світобачення, зокрема у творах на воєнну тематику.

Переконливо показує Олесь Гончар трагізм війни в романі «Людина і зброя». У художній правдивості постає тут гіркий героїчний 1941 рік. Відтак в основі сюжету роману – реальна історія батальйону,

сформованого в перші дні минулої війни із студентів-добровольців Харківського університету. Олесь Гончар сам був бійцем цього батальйону, але у своєму романі акцентував увагу не на автобіографічності, а на настроях, подвигах і втратах свого покоління. Дослідник творчості О. Гончара, професор В. Фащенко зауважував: «Зброя і людина – несумісні: найцінніший скарб – людина, а війни знищують цвіт цивілізації, але коли народові загрожує винищення – він змушений братись до зброї» [3, с. 5]. У цьому лірико-філософському романі Олесь Гончар правдиво відтворив грізну атмосферу перших місяців війни: кровопролитні битви, жахливі картини відступу, не побоявся в часи тоталітаризму показати тупість, бездушність тих командирів, яких не лякають даремні жертви людей.

Концепт «війна» лінгвалізується насамперед у творчості Олеся Гончара у воєнних термінах *гвинтівка, гармата, постріл, атака, похід, розвідка, полк, батальйон, рота, взвод, дивізія, зенітка, оточення, полон, бій, прожектор, бомба, вибух, міна, артилерія, піхота, міномет, гімнастерка, пілотка, каска, чоботи, шинель, осколок, лінія фронту*.

Проте, лексема «війна» в концептуальному просторі функціонує не ізольовано, а взаємодіє з іншими, зближуючись з ними або відштовхуючись від них. Можемо відстежити в лексико-семантичному полі «війна» центр і периферію, асоціативно-текстові зв'язки, позитивно і негативно конотовані слова. Особливо «насичують» художній текст образні слова і словосполучення, які створюють найвиразніші уявлення про війну, пор.: *ракетна заметіль* [2, с. 139]; *залізні лаша танків рвуть груди української землі* [2, с. 141]; *жахлива феєрія бою* [2, с. 143]; *не від сонця, що зійшло із-за верб, а від крові студентської червоної цього ранку Рось* [2, с. 118]; *сонце, ... схоже на снаряд* [2, с. 207]; *курява війни вирує над Україною* [2, с. 278]; *як снопів тут людей, кривавих людей* – про поранених [2, с. 150].

Художній текст – це особливий спосіб мислення, він виконує естетичну функцію, відтворює дійсність через конкретно-чуттєві образи. Це засвідчує уже зачин роману О. Гончара «Людина і зброя»: *Ще безтривожно ходять по місту ті, які вмиратимуть на рубежах, тимуть в оточеннях, горітимуть у кремаційних печах концтаборів, штурмуватимуть Будапешт і Берлін... Ще все, як було. Ще – розібрівшись з самого рання по парках, по бібліотеках, позабиравшись у спорожнілі аудиторії на факультетах – сидять над конспектами студенти, готуються до останніх екзаменів». Побудова речень, синтаксичні повтори створюють особливу ритмічність, емоційну напругу, яка «заряджає» весь подальший виклад. А це цей уривок багато в чому автобіографічний, бо в*

ньому «просвічується життєвий шлях самого автора, який з Харківського університету пішов у студбат, пройшов усю війну, стояв над тілами загинувших однокурсників і, як засвідчують його записи, клявся, якщо виживе, написати про них. Підтвердженням цього є думка В. Беляніна: «Художній текст являє собою особистісну інтерпретацію дійсності. Письменник описує ті форми дійсності, які йому відомі, розвиває такі міркування, які йому близькі і зрозумілі, використовує ті мовні елементи й метафори, що наповнені для нього особистісним смислом [1, с. 111].

Звернемо увагу і на те, що в заголовку роману автор виніс ключове слово «зброя», яке в антитезній сполучі *людина і зброя* також посилює експресію твору та його емоційну напругу.

Особливою рисою прози О. Гончара є авторські відступи. Виявляється вона і в романі «Людина і зброя». Авторськими відступами ремарковано численні описи боїв і воєнних буднів, «пересипано» увесь художній текст письменника. Вони мають різний характер – філософський, ліричний, застережливий тощо. Впадає в око поєднання в таких відступах лексики на позначення військових реалій з національним фоном, зокрема з лексикою на позначення природи (*садки, верби, трава, дерева, колоски, мурашки, гречки* тощо). Наприклад: *Артилеристи били з прямої наводки, просто в лоб фашистському танку, що, вигримівши з верб, здиблено зупинився перед самим мостом... Противник обрушив на позиції студбату шквал мінометного вогню. Затріщали садки, чорно стало від піднятої вибухами в повітря землі, гарячий свист осколків не виухав... злобно рили міни землю картопляща..., з люттю вгризалися в дерева, трахкались об камінь шосе.*

Посилює значущість наведеного опису бою також авторський відступ: *Мине час, німецькі воєнні історики досліджуватимуть ці дні. Писатимуть, що раптові дощі завадили їхнім танкам вчасно взяти Умань, Білу Церкву, але ми знатимемо, що не про дощі то йдеться, то буде сказано про тебе, піхото з горючими пляшками, про тебе, невеликий курсантський студбат, про вас, кадровики і резервісти, незліченні подвижники сорок першого року, що на смерть стояли на кривавих своїх рубежах.*

«Історики, географи, філологи – скільки вас полягло на однім рубежі», – з боєм думав боєць студбатівець Степура над могилою свого однокурсника біля підніжжя Тарасової могили, неподалік переправи. І далі: «Що ж залишиться після нас? Каска розбита? Білі кістки серед жита? Чи обеліски встануть до хмар?.. Чи стане Дніпро останнім рубежем для війни...?».

Водночас письменник зближує національне і світове. В його оповіді про війну, у діалогах (і в «Прапороносцях», і в «Людині і зброї») часто натрапляємо на назви реалій світової культури, особливо в діалогах, роздумах героїв твору: *Ось ми лаємо середньовіччям, – розмірковує Духнович, – вважаємо його найчорнішою епохою, але хіба це так? Інквізиція, вона вся спалила мени, ніж один який-небудь фашистський концтабір... Зате яку силу творчості, жадобу відкрить виявило людство тоді. Марко Поло йде через континенти. Колумб пливе через океан. Солдат Сервантес і актор Шекспір пишуть для людства. Буйний ріст гуманізму, перший телескоп... Ні, людина там велика!*

Діалоги у О. Гончара теж бувають різного забарвлення: побутові, філософські або змішаного типу, у них питання війни і миру є найзлюбоденнішими. Наприклад:

– *Ти з нею одружишся?* – запитав він *Спартака*

– *Одружусь.*

– *Зараз чи після останнього пострілу?*

– *Обставини покажуть.*

– *Хотілося би знати, – задумливо каже Степура, – чи багато з нас, студентівців, зостанеться після війни?*

– *Якщо зостанемось, нам треба жити інакше, – говорить Спартак...*

– *Як, дозвольте запитати?* – насмішувато зиркає на нього *Духнович.*

– *Ти не іронізуй, Мироне. Це, що ми переживаємо зараз, не може минути для нас безслідно. Жити дружніше. Якось тепліше.*

Один із компонентів світогляду Олеся Гончара – зв'язок минулого і сучасного, сприйняття життя як безперервного історичного процесу, філософське спрямування текстів. Таким баченням проникнута його проза, зокрема діалоги, авторські роздуми, що знаходять індивідуально-авторське мовне вираження: *Вони (Духнович і Степура – Н. С.) мають тут свій улюблений куток, де коротають дні у розмовах, і степ їм цвірчить своїми вічними цікадами, і сяють над ними ясні зорі пращурів, і душа сповнюється в такі вечори почуттям незникності, нескінченності.*

Тема війни, показ не лише героїзму в ній, а й трагічності долі людей у мовотворчості Олеся Гончара особливо близькі й актуальні для нас сьогодні. У світоглядній позиції письменника, у ціннісних смислах його текстів знаходимо багато того, що може переосмислити кожен із наших сучасників по-новому, по-своєму.

Отже, концептуалізація лексеми «війна» відображає її виразно гостре, навіть болюче художнє вираження в мовотворчості Олеся Гончара:

будь-яка війна – велика трагедія, її суть антилюдська. Авторський світогляд, його громадянська позиція, виражені в мовному протистоянні *війна – мир*, дають прийдешнім поколінням упевненість і світлу віру в те, «що це був останній кошмар на землі» («Людина і зброя»).

Література

1. Беянин В. П. Психологические аспекты художественного текста / В. П. Беянин. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 111.
2. Гончар О. Твори в шести томах / Олесь Гончар. – Т. 4. – К. : Дніпро, 1978. – 566 с.
3. Фашенко В. Поетичний світ Олеся Гончара / В. Фашенко // Гончар О. Твори : у 6-и т. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1978. – С. 5.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2015 р.